

Fazliddin RAXIMOV,

Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari agentligi Shahrisabz shahar ixtisoslashtirilgan maktabi direktori

Qarshi davlat universiteti professori p.f.d. Sh.O'.Nurillayeva taqrizi asosida

IXTISOSLASHTIRILGAN MAKTAB-INTERNATIDA BOLALAR IQTIDORINI RIVOJLANTIRISHDA ICHKI BOSHQARISH MODELINING SAMARALI FAOLIYAT YURITISHI UCHUN PEDAOGIK SHART-SHAROITLAR

Аннотация

Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan maktab-internatida bolalar iqtidorini rivojlantirishda ichki boshqarish modelining samarali faoliyat yuritishi uchun pedaogik shart-sharoitlar tahlil qilingan. Shuningdek, ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda bolalar iqtidorini rivojlantirishda ichki boshqarish modeli boshqa pedaogik tizimlar singari muayyan shartlar asosida muvaffaqiyatli ishlashi va rivojlanishi mumkinligi ta'kidlanadi. Bundan tashqari, sharoitlar mavjudligi rivojlanadigan muhitni tashkil qilishi, fanlararo kategoriya obyektning o'zini o'rab turgan hodisalariga munosabati sifatida talqini, ularsiz u mavjud bo'lmisligi asoslangan.

Kalit so'zlar: Ixtisoslashtirilgan maktab-internat, bolalar iqtidorini rivojlantirish, ichki boshqarish modeli, samarali faoliyat, pedaogik shart-sharoitlar, bolalar iqtidori, rivojlantirish, boshqarish, tuzilma-funksional modeli va boshqalar.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МОДЕЛИ ВНУТРЕННЕГО УПРАВЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ОДАРЕННОСТИ ДЕТЕЙ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ ШКОЛЕ-ИНТЕРНАТЕ

Аннотация

В данной статье проанализированы педагогические условия эффективного функционирования модели внутреннего управления в развитии одаренности детей в специализированной школе-интернате. Также подчеркивается, что модель внутреннего контроля в развитии одаренности детей в специализированных школах-интернатах может успешно функционировать и развиваться при определенных условиях, как и другие педагогические системы. Кроме того, на том, что существование условий составляет развивающуюся среду, основана междисциплинарная категория интерпретация объекта как отношения к явлениям, которые его окружают, без которых он не может существовать.

Ключевые слова: Специализированная школа-интернат, развитие одаренности детей, модель внутреннего управления, эффективная деятельность, педагогические условия, одаренность детей, развитие, управление, структурно-функциональная модель и др.

PEDAOGIC CONDITIONS FOR THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE MODEL OF INTERNAL MANAGEMENT IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S TALENT IN A SPECIALIZED BOARDING SCHOOL

Annotation

This article analyzes the pedaogic conditions for the effective functioning of the internal management model in the development of children's talent in a specialized boarding school. It is also noted that in the development of children's talent in specialized boarding schools, the model of internal management can successfully work and develop under certain conditions, like other pedagogical systems. In addition, it is based on the fact that the existence of conditions constitutes the environment in which it develops, the interpretation of the interdisciplinary category as the attitude of the object to its phenomena surrounding itself, without which it does not exist.

Key words: Specialized boarding school, children's talent development, internal management model, effective activities, pedogical conditions, children's talent, development, management, structure-functional model, etc.

Kirish. Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda bolalar iqtidorini rivojlantirishda ichki boshqarish modeli boshqa pedaogik tizimlar singari muayyan shartlar bajarilgan taqdirda muvaffaqiyatli ishlashi va rivojlanishi mumkin. Sharoitlar mavjudligi rivojlanadigan muhitni tashkil qiladi. Fanlararo kategoriya obyektning o'zini o'rab turgan hodisalariga munosabati sifatida talqin qilinadi, ularsiz u mavjud bo'lmaydi.

Biz quydagilarga asosan shunday xulosa chiqaramiz:

Birinchi: bolalar iqtidorining rivojlanishini boshqarish jarayoni samaradorlik, iqtidorlik, ehtimollik xususiyatiga ega. Bu esa tizimni yaxshilash uchun qo'shimcha chora-tadbirni talab qiladi;

Ikkinchi: tizimning ishlashiga doimiy e'tiborga olinishi kerak bo'lgan tashqi muhit sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ushbu qoidalarni hisobga olgan holda o'quv modeli tizimlashtirilgan holda amalga oshirilishi kerak, bu esa maxsus yaratilgan pedaogik shart-sharoitlarni ta'minlashi mumkin.

Shunday qilib, biz quydagi omillarni hisobga olgan holda ixtisoslashtirilgan maktab-internatda bolalar iqtidorini rivojlantirishni samarali ichki boshqarish shartlarini aniqladik: Jamiyat hayotining barcha sohalarida qobiliyatli va iqtidorli odamlar uchun ijtimoiy tartibning mavjudligi; Tuzilgan modelning mazmuni va hususiyatlari; Ixtisoslashtirilgan maktab-internatda o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari; Bolalar iqtidori muammolarini o'rganish sohasidagi yutuqlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Vaziyat ko'rib chiqilayotgan hodisaning paydo bo'lish, mavjud bo'lish va rivojlanish muhitini tashkil qiladi. N.M. Yakovleva ta'kidlaganidek, pedaogikadagi muammolarni o'rganish uchun sharoitlar tadqiqotga qo'yilgan muammolarni samarali hal etishda yordam bermaydi. Faqat ma'lum shartlar to'plamidagina ko'rib chiqilayotgan pedaogik tizim

muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi mumkin, chunki o'zaro bog'liq bo'lmagan sharoitlar bu muammoni samarali hal qila olmaydi. Ushbu kompleksning tuzilishi moslashuvchan, dinamik va maqsadlarning o'zgarishi va murakkabligiga muvofiq rivojlanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Tanlangan shart-sharoitlarga bo'lgan ehtiyojni asoslab bergan holda shuni ta'kidlash mumkin, bolalar iqtidorini rivojlantirish modelining samarali ishlashi uchun taklif etilayotgan shart-sharoitlar bir butun shaklda amalga oshirilishi kerak, chunki bu narsalardan kompleks foydalanish boshqaruvning protsessual, axborot, faoliyat va samaradorlik jihatlarini ta'minlaydi. Shu sababli bu shartlarning birortasini istisno qilish maktab-internat o'quvchilariga iqtidorni rivojlantirishni boshqarish bo'yicha biz yaratgan modelning ishlash imkoniyatlarini sezilarli darajada yomonlashtiradi, uning samaradorligi pasaytiradi va qamrovini cheklaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu konsepsiyaning pedaogik talqinlarini tahlil qilishimiz shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik olimlar pedaogik shart-sharoitlarni ta'lim jarayonining ayrim tomonlarini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida izohlaydilar.

Modelning samarali ishlashi uchun pedaogik sharoitga moslashgan pozitsiyaga rioya qilish, bolalarning iqtidor va qobiliyatlarini sifat jihatidan o'zgartirish yaxlit tizimli jarayonini ta'minlaydi.

Tahlil va natijalar. Tizimli tahlil natijasida biz ixtisoslashtirilgan maktab-internatda o'qituvchilarning bolalar iqtidorini rivojlantirishni boshqarish modelining samaradorligiga eng muhim, sezilarli ta'sir ko'rsatadigan quyidagi pedaogik shartlar lozim degan xulosaga keldik: Maktab-internatda bolalar iqtidorini rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish; O'qituvchilarni

rag'batlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish; Ushbu har bir shartni batafsil ko'rib chiqamiz; Psixolog-pedagogik monitoring.

Psixolog va pedagogik monitoringni belgilashda biz A.N.Mayorovning "yig'ish, qayta ishlash, saqlash va tarqatish" usulidan foydalanamiz. Boshqaruvni axborot bilan ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim tizimi yoki uning alohida elementlari istalgan vaqtda obyektning holatini baholashga imkon beradi va uning rivojlanishi prognozini bera oladi" degan nuqtai nazariga amal qilamiz.

Iqtidorli bolalarni o'qitish va tarbiyalashni tashkil etishning asosiy vazifasi – iqtidorlik xususiyatlarini (turli darajasi va boshqalar) aniqlash va ularning qobiliyatlarini to'liq rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

Iqtidorli bolalarni aniqlash – ma'lum bir bolaning rivojlanishini tahlil qilish bilan bog'liq bo'lgan uzoq muddatli jarayon. Iqtidorni faqat maxsus pedagogik-psixologik usullar yordamida aniqlash mumkin. Iqtidorli bolalarni bosqichma-bosqich, ya'ni tarbiyalash va ta'lim olish jarayonida izlash zarur.

Bolalarda iqtidorni aniqlash va kuzatish muammosi aniq belgilangan axloqiy normalarga ega. Bolaning ma'lum bir vaqtda iqtidori bor yoki yo'qligini aniqlash orqali biz uning kelajakdagi taqdiriga sun'iy ravishda aralashamiz, bu esa o'quvchining bolalik davridagi mukammallik pozitsiyasiga salbiy ta'sir o'tkazib, iste'dodli bo'lish ehtimolini kamaytiradi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda iqtidorli bolalarni rivojlantirish jarayonini psixologik-pedagogik monitoring qilishning quyidagi tamoyillari shakllantirilgan:

Xulq-atvorining turli tomonlarini baholashga imkon beradigan va uning qobiliyatlarining eng keng doirasini qamrab oladigan tahlil faoliyati;

Bolalarning o'rganish muddati (turli vazifalarga berilgan xatti-harakatlarni vaqtga asoslangan holda kuzatish);

Bolaning moyilligi va qiziqishlariga mos keladigan xatti-harakatlarni kuzatish. (maxsus o'yinga asoslangan faoliyatni kuzatish va faoliyatning turli shakllariga jalb qilish);

Bolaning rivojlanishi uchun ma'lum usullar bilan ta'sir qilish, shuningdek ma'lum bir bola uchun psixologik "to'siqlarni" olib tashlash hamda mumkin bo'lgan ta'lim usullaridan foydalanish;

Iqtidorli bolalarni baholashda mutaxassislarini jalb qilish (matematiklar, filologlar, shaxmatchilar, muhandislar va boshqalar);

Bolaning iqtidorlik belgilarini nafaqat uning aqliy rivojlanishining hozirgi darajasiga, balki proksimal rivojlanish zonasini hisobga olgan holda baholash;

Faoliyat natijalarini tahlil qilish, kuzatish, o'qituvchi va ot-onalarning suhbatlari, ekspert baholarini inobatga olish

Tabiiy eksperiment kabi real vaziyatga bolaning haqiqiy xatti-harakatini baholash bilan shug'ullanadigan psixodiagnostikaning eksperimental jihatdan muhim usullariga ustunlik berish. Shuni ta'kidlash kerakki, psixodiagnostika usullari ancha murakkab va yuqori talabga ega;

Bola iqtidorini revojlantirishning individual darajasini o'rganish usullaridan biri psixometrik testlardir. Aynan shu testlar (o'lchash uchun ishlatiladigan ijodiy testlar bilan birga) maktab-internatga qabul qilinadigan iqtidorli bolalarni tanlashda foydalaniladi.

Psixometrik testlar bolalarda iqtidor namoyon bo'lish dinamikasini nazorat qiladi. Sinovlar kognitiv motivatsiyaning yo'qligi yoki yo'qolishi tufayli yuzaga keladigan yashirin iqtidorni shakllashtirishda yordam beradi. Biroq iqtidorli bolalarni faqat intellekt testi asosida o'rganish va kuzatish ilmiy nuqtai nazardan asossizdir, chunki ularda qo'llanadigan "o'tish ballari" aniq asosli nazariy va emperik asoslarga ega emas. Iqtidorni aniqlash uchun testlardan foydalanish bolalar ustidan uzoq muddatli kuzatuvlarni olib borish, ularning kuchli va zaif psixologik fazilatlarini aniqroq anglash, zarur psixologik-pedagogik yordamni tashkil etishda yordam beradi.

Shunday qilib testlar bolalarning iqtidorini aniqlashning ko'plab usullaridan biri sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari testlar professional pedagoglar uchun foydali psixometrik vosita ekanligini yodda tutish kerak. Olingan ballar ortida nima borligi, undagi kichik o'zgarishlar qanday ta'sir qilishi mumkinligini chuqur tushunib yetish faqat malakali mutaxassislar nazorati ostida nazariy va amaliy mashg'ulotlardan so'ng ma'lum bo'ladi. Shuning uchun test

sinovlarini tashkil etish va natijalarni baholash maxsus tayyorgarlikdan o'tgan psixologlar tomonidan amalga oshiriladi:

Bunda: Bolalarni kuzatish usulining turli variantlari (maktabda va darsdan tashqari mashg'ulotlarda); Bolaning oilaviy sharoiti, uning erta bolalik davridagi rivojlanishi (ota-onalar bilan suhbatlar, anketalar, bolalar insholari, kundalik yozuvlari va boshqalar) haqida ma'lumot to'plash uchun bir qator usullardan foydalanish; Maxsus psixodiagnostik treninglar; O'qituvchilar, ot-onalar va tarbiyachilar tomonidan bolalarning xatti-harakatlarini ekspert baholash; Maxsus dasturlar bo'yicha "sinov" darslarini o'tkazish va maxsus o'yinlar orqali fanlarga yo'naltirish darslarini tashkil etish; Bolalarning rolli o'yinlarda ishtirok etishi, jamoaviy ijodiy faoliyat davomida "aqliy xujumlar"; Bolalar ijodiy faoliyatining mahsullarini (chizmalar, she'rilar, texnik modellar va boshqa) mutaxassislar yordamida mavjud tajriba asosida baholash; Turli intellektual va fan olimpiadalari, konfrensiyalar, sport musoboqalar, turli ijodiy tanlovlar, festivallar tashkil etish; Ma'lum bir jarayonni tahlil qilish maqsadida turli xil usullardan foydalangan holda psixodiagnostik tadqiqotlar o'tkazish kabilardir.

Bolalar iqtidorini rivojlantirish jarayonini kuzatishda, o'quvchilarning rivojlanishi va ta'limni diagnostika qilishning boshqa hollarda bo'lgani kabi ushbu sinfda ishlaydigan barcha o'qituvchilar tomonidan olingan fikr va ma'lumotlar, shuningdek kutubxonachi va maktab shifokorining ma'lumotlari ham hisobga olinadi. Ularni umumlashtirish pedagogik kengash shaklida amalga oshiriladi. Boshqaruv xarakati sifatida monitoring sxemasi bir vaqtning o'zida quyidagi belgiga ega bo'ladi:

O'lchov maydoni modeli ko'rsatgichi ko'rsatgichning qiymatini aniqlash texnologiyasi tahlilni muhokama qilish tavsiyalarini tarqatish qarori;

Adabiy manbalarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarda psixologik-pedagogik iste'dodning rivojlanishini o'rganish orqali diagnostika asoslari hodisa bilan chambarchas bog'liqdir;

Shunday qilib bola iqtidorining rivojlanishini monitoringi o'quv jarayoniga kiritilgan diagnostik usullardan kompleks foydalanish bo'lib, uning samaradorligini oshirish o'quvchilarga hayot yo'lini tanlashda yordam berish imkonini beradi. Iqtidorli bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab dasturida ko'zda tutilgan bilim ko'nikma va odatlarni ko'paytirish jarayoni o'rtasidagi aloqani kuchaytirish vositasi sifatida monitoring keng qamrovli maqsadga ega va quyidagilarga imkon beradi: O'quvchilarda intellektual rivojlanish dinamikasini kuzatish va o'zgarishlarni o'z vaqtida tuzatish; Rivojlanish uchun maqbul sharoitlarni yaratish maqsadida o'quvchi (o'quvchilar guruhi) bilan ishlash dasturining mazmunini anglash; Iqtidorli bolalarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash samaradorligini tekshirish, o'qitish va tarbiyalash usullarini ilmiy tahlil qilish; Pedagogik jarayon ishtirokchilariga tavsiyalar berish; Shaxsga yo'naltirilgan ta'limni, insonparvarlik ruhini takomillashtirish usullarini yaratish; Rivojlanish muhitini yaratish.

Pedagogik rag'batlantirish o'quvchilarning ijodiy o'zini-o'zi rivojlantirish faoliyatini boshqarish usuli sifatida pedagogik stimullarning mohiyati va ularning birligi va farqlarini tushunishni ular o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni o'z vaqtida ajratib ko'rsatish va hal qilishni ularning uyg'un o'zaro ta'sirini ta'minlashni nazarda tutadi. Pedagogik rag'batlantirish - bu o'quvchining xatti xarakatiga pedagogik stimullarning o'rmini, harakatlarining qo'llash va samaradorligini, eng yaxshi kombinatsiya shaklini aniqlay olishdir.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, mexanizimning samarali ishlashini ta'minlash, bolalar iqtidorini rivojlantirishni boshqarish quyidagilarni talab qiladi: 1. o'qituvchilarning o'zaro bog'liq bo'lgan ehtiyojlari majmuasini o'rganish, aniqlash va ulardan foydalanish; 2. o'quvchilarning o'quv faoliyati jarayonida ularning intilishlari, ehtiyojlari va shaxsiy maqsadlarini tizimli o'rganish va aniqlash; 3. pedagogik rag'batlantirishning samaradorligi, eng avvalo, pedagogik rag'batlantirishning individuallashuvi va tabaqalanishiga, shuningdek, ularni qo'llashning murakkab hususiyatlariga, ularning o'zaro ta'siri qanchalik to'liq ta'minlanishiga bog'liq. Bu yesa turli o'quvchilar va ularning sinflari uchun pedagogik rag'batlantirishning turlarini to'g'ri tanlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Колодий Николай Владимирович. Управление развитием детской одаренности в условиях специализированной школы-интерната для одаренных детей : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / Колодий Николай Владимирович; [Место защиты: Челябин. гос. пед. ун-т]. - Челябинск, 2007. - 190 с.: ил. РГБ ОД, 61 07-13/2300.
2. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абуль-ханова-Славская.-М.: Наука, 1980.- 324 с.

3. Байтукова Б.О. Педагогика и психология одаренности школьников: учебное пособие для учителей, психологов и студентов психолого-педагогических специальностей / Б.О. Байтукова; Под ред. У.Б. Жек-сембаевой, А.К. Сатовой. Алматы, 2002. - с. 193-215.
4. Винтер Е.И. Педагогическое стимулирование как фактор профессионально-творческой подготовки будущего учителя: Дис.канд. пед.наук: 13.00.08 / Е.И. Винтер; Челяб. гос. пед. ун-т. Челябинск, 2004-178 с.
5. Инновационно-педагогическая деятельность по проблеме одаренности в Казахстане / под ред. А.К. Сатовой, Ж.Б. Самуратовой. Астана: Да-рын, 2004. - 248 с.
6. Нарикбаева JT.M. Работа учителя с одаренными детьми: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / JT.M. Нарикбаева. Алматы: Издательский дом КазГЮА, 2004. - 248 с.